

Zygmunt KRUCZEK
Akademia Wychowania Fizycznego, Kraków

SKANSEN ARCHEOLOGICZNY KARPACKA TROJA – KREACJA NOWEJ ATRAKCJI TURYSTYCZNEJ I OCENA JEJ JAKOŚCI

Wprowadzenie

Turystyka archeologiczna (archeoturystyka) zaliczana jest do form turystyki kulturowej, sytuowanych w grupie turystyki dziedzictwa kulturowego (BUCZKOWSKA 2008). Ważnym motywem jej uprawiania jest chęć zapoznania się z dorobkiem wymarłych cywilizacji, zaznajomienie się z zabytkami sztuki i architektury, poznanie życia codziennego dawnych społeczności, czasami nawet aktywny udział w ich odkrywaniu i badaniu (JĘDRYSIAK 2008).

Archeoturystyka to atrakcyjna aktywność dla osób deklarujących poznawcze motywacje swych turystycznych wyjazdów, dająca możliwość zapoznawania się z fragmentami historycznego dziedzictwa w różnej formie dostosowanej do indywidualnych potrzeb jej odbiorcy. Jest ona związana ze zróżnicowaną formułą eksponowania pozyskanych w czasie badań zabytków ruchomych lub całych, odkrywanych, a niekiedy także rekonstruowanych, obiektów. Na turystykę archeologiczną składa się zarówno oglądanie stałych lub czasowych ekspozycji w muzeach archeologicznych, jak i zwiedzanie znajdujących się w otwartej przestrzeni skansenów o tematyce archeologicznej. Inną formą tej turystyki jest udział w różnych festynach, w czasie których uczestnicy mogą zapoznać się z życiem dawnych społecz-

ności, zobaczyć niemal zupełnie już dziś zapomniane techniki produkcji rzemieślniczej, spróbować potraw przyrządzonych wedle starych przepisów, zobaczyć dawne uzbrojenie i nabyć choćby wstępną umiejętność posługiwania się nim (KACZMAREK 2010, s. 9).

Zastanawiając się nad rolą archeologii w kreowaniu produktu turystycznego należy bowiem stale pamiętać o tym, by w procesie jego konstruowania nie ograniczać się tylko do tego, co od lat znane, ale zabiegać usilnie o to, aby ową ofertę wzbogacać o elementy nowe, z pewnością jeszcze nie tak opatrzone jak obiekty należące do „klasyki” oferty turystycznej, nie mniej jednak ciekawe i ważne poznawczo (KACZMAREK 2010, s. 4). Warto przypominać w tym miejscu, jakie znaczenie na turystycznych trasach ma Troja, Pompeje i Herkulanum, Knossos na Krecie, zabytki starożytnego Egiptu i Grecji, pozostałości cywilizacji prekolumbijskich, a z obiektów rodzimych Krzemionki Opatowskie, Biskupin, Wieliczka czy Ostrów Lednicki.

W opracowaniu przedstawiono nową atrakcję turystyczną, jaką jest skansen archeologiczny „Karpacka Troja” zlokalizowany w Trzcinicy koło Jasła. Opisano proces kreacji tej atrakcji i jej obecne znaczenie turystyczne. Poddano także ocenie jakość usług turystycznych świadczonych w tym skansenie, wykorzystując w tym celu wyniki badań przeprowadzonych w formie audytu (metoda *mystery shopping*).

Zabytki archeologii jako atrakcje turystyczne

Jednym z ważniejszych elementów składowych systemu turystyki są atrakcje turystyczne, stymulują bowiem one zainteresowanie odbyciem podróży do miejsca docelowego oraz zapewniają zadowolenie odwiedzającym te miejsca (GUNN 1985). Atrakcje są magnesem przyciągającym turystów do regionu, a zarazem pobudzają popyt na inne usługi turystyczne. Uzasadniony genetycznie jest podział atrakcji na cztery grupy (SWARBROOKE 1995):

- 1) naturalne atrakcje turystyczne, których walory są związane z fizycznymi elementami środowiska naturalnego, np. plaże, góry, jaskinie, jeziora, rzeki, lasy;
- 2) dzieła stworzone przez człowieka, ale w innym celu niż przyciąganie turystów, które z czasem stały się atrakcjami samymi w sobie, np. obiekty prehistoryczne, budynki związane ze znanymi ludźmi, zespoły pałacowo-ogrodowe, ośrodki przemysłowe, budowle sakralne;

- 3) miejsca zaprojektowane i zbudowane od podstaw jako atrakcje, np. parki rozrywki, kasyna, uzdrowiska, parki safari;
- 4) imprezy kulturalne, sportowe, religijne, festiwale, igrzyska olimpijskie itp.

Inna klasyfikacja, zaproponowana przez J. SWARBROOKE'A (1995), to podział na atrakcje podstawowe (główny powód, dla którego odbywamy podróż i gdzie spędzamy większość czasu) oraz drugorzędne – tzw. atrakcje po drodze.

Obiekty archeologiczne zaliczyć należy do drugiej grupy atrakcji (stworzonych przez człowieka), mogą być one zarówno atrakcjami podstawowymi (np. Piramidy w Gizie, Biskupin) jak i atrakcjami odwiedzanymi po drodze, w czasie dojazdu do innej głównej atrakcji.

Elementy i obiekty stanowiące spuściznę z przeszłości składają się na pojęcie „dziedzictwa kulturowego”. Szczególną rolę wśród nich odgrywają zabytki rozumiane jako obiekty (ruchome lub nieruchome) albo zespoły obiektów stanowiące świadectwo epoki lub zdarzenia, mające wartość historyczną, naukową, kulturalną, artystyczną i podlegające ochronie prawnej.

Już w drugiej połowie XIX w. Wincenty Pol w swojej prelekcji „O potrzebie zachowania pomników przeszłości¹...” określił zabytek jako pomnik przeszłości godny zachowania i udostępnienia dla wszystkich warstw społeczeństwa jako element kształtowania świadomości i poczucia narodowego w nowożytnym społeczeństwie”.

Obiekty archeologiczne należą do ważnych atrakcji krajoznawczych. Według J. GĄSOWSKIEGO i A. KEMPISTEGO (1973, s. 8–9) zabytki archeologiczne stanowiące turystyczną atrakcję można podzielić na następujące grupy:

- grodziska, kurhany, jaskinie zamieszkiwane przez ludzi w paleolicie,
- miejsca kultu,
- ośrodki produkcyjne,
- osady otwarte,
- cmentarzyska.

Najkorzystniejszą formą ekspozycji archeologicznej jest skansen lub muzeum archeologiczne. Do najbardziej atrakcyjnych turystycznie obiektów archeologicznych w Polsce należy zaliczyć (KRUCZEK, KUREK, NOWACKI 2012, s. 151):

- grodziska w Biskupinie i Gieczu,

¹ Prelekcja miała miejsce w Krakowie 18.03.1887 r. w lokalu Krakowskiego Towarzystwa Naukowego (cyt. za: BIENKOWSKI 1988, s. 16).

- cmentarzysko w Częstochowie-Rakowie,
- ośrodek produkcyjny garncarstwa w Igołomii,
- ośrodek górniczy w Krzemionkach Opatowskich,
- grodzisko w Lednogórze,
- cmentarzysko w Odrach (k. Chojnic),
- piecowiska hutnicze w Nowej Słupi,
- ośrodek kultu u stóp Łysej Góry,
- podziemny Wawel,
- ośrodek kultu na górze Ślęza (Sobótka),
- megalityczne grobowce w Wietrzychowicach na Kujawach,
- stanowiska człowieka paleolitycznego w Jaskini Ciemna k. Ojcowa oraz w Jaskini Wierzchowskiej Dolnej.

Krajoznawcza wartość zabytków archeologii zależy od ich stanu zachowania, reprezentatywności i unikatowości, dostępności komunikacyjnej i zagospodarowania turystycznego. Szczególnie ważna jest funkcja dydaktyczna stanowisk archeologicznych, a więc przemawianie do wyobraźni i wzbudzanie zainteresowań odległymi epokami. Niestety, niewiele obiektów archeologicznych ma odpowiednią oprawę informacyjną i aranżację przestrzenną umożliwiającą ich poznanie. Wybitny archeolog Witold Hensel zakładał, że parki i rezerваты archeologiczne staną się impulsem do rozwoju turystyki aktywnej, dając okazję do pogłębienia świadomości historycznej oraz łącząc zainteresowania humanistyczne z technicznymi, a ich rola wzrośnie z chwilą, gdy dojdzie do rzeczywistej rewolucji w organizacji nauczania (HENSEL 1973, s. 266–267). Obecnie obserwujemy znaczący wzrost frekwencji w uznanych za atrakcje turystyczne skansenach archeologicznych. Poznanie prehistorii regionu stanowi bowiem inicjujące ogniwo w całości wiedzy krajoznawczej zdobywanej przez turystykę i studialne formy krajoznawstwa.

Poprzez zagospodarowanie obiektów można ratować je od zagłady; pełnienie przez zabytki funkcji atrakcji turystycznych jest najczęstszym sposobem ich rewaloryzacji. Różna jest siła oddziaływania poszczególnych atrakcji, ten sam obiekt może być w różnym stopniu oceniony przez turystę w zależności od jego doświadczenia turystycznego, wykształcenia, zainteresowań itp. Na ocenę wpływa również cały kontekst sytuacyjny rozpatrywanego elementu (np. unikatowość obiektu, względy estetyczne, dydaktyczne, związane z nimi historie lub legendy oraz inne czynniki specyficzne dla danej grupy, np. w budownictwie czystość stylu).

W odniesieniu do atrakcji krajoznawczych można mówić o obiektywnym i subiektywnym odczuciu ich wartości. W tym drugim przypadku

z obiektywnie istniejącego zespołu wartości turysta wybiera istotne dla niego cechy. Między naukową oceną i klasyfikacją atrakcji krajoznawczych a oceną dokonywaną przez turystów istnieją często zasadnicze rozbieżności².

Skąd się wzięła Troja w Karpatach?

Karpacka Troja znajduje się w Trzcinicy koło Jasła, w południowo-wschodniej Polsce, nad doliną rzeki Ropy. Obiekt ten ma szczególną wartość historyczną i kulturową. Nazwa „Troja” od wielu lat wzbudza emocje nie tylko wśród archeologów czy miłośników historii, ale także wśród zwykłych ludzi. Troja była starożytnym miastem, jej ruiny zlokalizowane są obecnie w Turcji, niedaleko portowego miasta Çanakkale, położonego na styku Europy i Azji, nad cieśniną Dardanele. Znana jest głównie z wojny opisaney w starogreckich poematach *Iliada* i *Odyseja* Homera. Kiedy myślimy „Troja”, od razu wyświetlają się obrazy przedstawiające drewnianego konia, Helenę, walczących Achillesa i Hektora. Obecnie miejsce to prezentuje się bardzo skromnie, dominuje tu banalny koń – niczym duża zabawka dla dzieci, nieliczne plansze. Zresztą, przy ruinach Troi nie ustawiono słynnego konia z ostatniej ekranizacji *Iliady* z Bradem Pitem w roli Achillesa; znalazł on swoje miejsce nad Hellespontem w Çanakkale (MIZIOŁEK 2012, s. 35).

Podobieństwo Trzcinicy z mitologiczną Troją występuje głównie na płaszczyźnie chronologicznej, gdyż warowny gród w Trzcinicy powstał mniej więcej w tym samym okresie co warowne wznoszone przez Mykeńczyków w Grecji. Nazwa ma wskazywać również na rangę odkrycia, które w nowym świetle stawia początki epoki brązu w tej części Europy (KMIECIŃSKI 1989, s. 48).

Potężne grodzisko w Trzcinicy, znane pod nazwą Karpacka Troja lub Karpacki Biskupin, sławę zdobyło po tym, jak przeprowadzono tam na szeroką skalę wykopaliska archeologiczne. W ich wyniku stwierdzono, że trzcinicka warownia pamięta czasy epoki brązu oraz jest jednym z najstarszych grodzisk na terenie Polski z lat 770–780 n.e. Twierdza została zbudowana przez ludność pochodzenia słowiańskiego, która przywędrowała na te obszary ok. V–VI w. n.e. Spektakularne odkrycia na terenie grodziska, a także osady trzcinickiej dodatkowo potwierdzają wyjątkowość tego miej-

² Szerzej na ten temat w: Z. KRUCZEK, A. KUREK, M. NOWACKI (2012, s. 152 i n.).

sca. Ma ona bowiem powiązania ze światem bałkańskim, śródziemnomorskim i naddunajskim. Znaleźiska z wczesnego średniowiecza oraz najwcześniejszego osadnictwa Słowian pozwalają zaliczyć Trzcinicę do najważniejszych kompleksów archeologicznych w tej części Europy.

Pierwszymi osadnikami Karpackiej Troi była ludność grupy pleszewskiej kultury mierzanowickiej. Kultura ta obejmowała obszary południowo-wschodniej Polski, głównie Wyżynę Małopolską, zachodnią część Wyżyny Lubelskiej, Kotlinę Sandomierską i Pogórze Karpackie. W początkach II tysiąclecia przykarpacki krąg kulturowy, w skład którego wchodzi kultura mierzanowicka, przeżywała największy rozkwit terytorialny obejmując zasięgiem również terytoria po południowej stronie Karpat (GANCARSKI 2010 s. 226–228).

Teren obecnej Karpackiej Troi zdominowała grupa pleszowska. Wzniosła ona w latach 2100–1650 p.n.e. silnie ufortyfikowane osiedle, otoczone palisadą i wałami. Korzystając z dogodnych warunków założono ufortyfikowane osiedle o powierzchni ok. 60 arów. Było ono bronione stromymi stokami, wałem ziemnym o szerokości 2,5 m, zabezpieczonym z obu stron ścianami z drewna oraz tkwiącą w nim palisadą. W warstwie kulturowej grupy pleszewskiej odkryto ponad 160 tys. zabytków (GANCARSKI 2012, s. 158). Głównie są to fragmenty ceramiki, kości, wyroby kościane, rogowe ozdobne zawieszki z zębów zwierzęcych oraz różnorodne wyroby z gliny. Ceramika z tamtych czasów charakteryzuje się wielością form. Znalaziono naczynia starannie wykonane, a ceramika ozdobiona jest ornamentami plastycznym i sznurowym. Grupa pleszowska lepiła kubki, garnki, misy, naczynia baniaste i miniaturowe. Przestała istnieć w wyniku pojawienia się od południa w polskich Karpatach liczniejszych grup kultury Otomani-Füzesabony oraz naporu i penetracji od północy kultury trzcinickiej. Poziom cywilizacyjny tej grupy był jednym z najwyższych w Europie Środkowej (GANCARSKI 2010, s. 230).

W okresie od 2150 do około 1350 r. p.n.e. w dorzeczu Cisy rozwijała się kultura Otomani-Füzesabony. Stopniowo zajmowała tereny dzisiejszej zachodniej Rumunii, wschodniej Słowacji, północno-wschodnich Węgier, Ukrainy Zakarpackiej oraz południowej Polski. Nazwa jej pochodzi od miejscowości, gdzie po raz pierwszy odkryto jej zespoły: Füzesabony na Węgrzech i Otomani w Rumunii (GANCARSKI 1999, s. 145). Kultura ta jako znacząca cywilizacja z początków epoki brązu pośredniczyła w przekazywaniu impulsów kulturowych świata egejsko-anatolijskiego ku północy. Ludność ta wypierana przez inne grupy kulturowe przeszła przez Karpaty i osiedliła się także na Pogórzach w dorzeczu Wisłoki, Dunajca, Wisłoka,

Sanu, oddziałując dalej na północ, głównie na kulturę trzcinicką. Grupa ta zasymilowała mieszkańców wcześniejszej osady kultury pleszewskiej w sposób pokojowy. Kultura Otomani-Füzesabony wyróżniała się wysokim poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego. Tworzyła wielkie kompleksy osadnicze o wyraźnej hierarchizacji, wraz z centralnie położonymi grodami. Były one ufortyfikowane rowami i wałami, nawet o konstrukcji kamiennej, do których należą m.in. Otomani, Niżna Myśla, Barca, Spišski Štvrtek, Čana, Trzcinica, Trepcza. W Trzcinicy wykorzystano istniejące założenia obronne, wzmacniając je i rozbudowując. Dostępu do osady bronił dodatkowo zwarty rząd domostw przylegających do obwarowań.

Pojawienie się kultury Otomani-Füzesabony po północnej stronie Karpat było jednym z najwcześniejszych momentów bezpośrednich oddziaływań cywilizacji mykeńsko-anatolijskiej na ziemie polskie. Pod względem stopnia zaawansowania rozwoju kulturowego, gospodarczego i społecznego porównać ją można z cywilizacją środkowej epoki brązu w basenie Morza Egejskiego.

Fot. 1. Karpacka Troja – rekonstrukcja osady słowiańskiej
(autor: Z. Kruczek)

Po upadku osad z okresu epoki brązu teren Trzcinicy pozostawał niezasiedlony aż do czasów wczesnego średniowiecza. Pod koniec VIII w., ok. 770–780 r., przybyli do Trzcinicy Słowianie. Dotarli na opuszczone od ponad 2000 tys. lat miejsce i rozpoczęli budowę grodu. W miejscu starych

konstrukcji obronnych zbudowali potężne grodzisko o powierzchni przekraczającej 3 ha, składające się z otoczonego wałem majdanu i trzech dalszych pierścieni wałów i fos (fot. 1). Do budowy wałów zużyto około 10 tys. m³ dębowego drewna i drugie tyle ziemi. Gród ten to jeden z największych wyczynów technicznych na terenach Słowiańszczyzny. Majdan od strony pierwszego podgórza otaczał wał o palisadowej konstrukcji. Komunikacja między majdanem i podgrodzem odbywała się poprzez utworzone bramy (fot. 2). Kolejne dwa podgrodzia oddzielały tzw. wały przekładowe. Prawdopodobnie istniała tutaj silna władza księcia plemiennego. Zewnętrzne zagrożenie było na tyle duże, że społeczność plemienna podjęła wspólną decyzję o budowie tak dużego założenia obronnego. Gród w tym czasie dorównywał Gnieznu, stolicy państwa piastowskiego w połowie XI w.

Fot. 2. Karpacka Troja – brama wjazdowa
(fot. Z. Kruczek)

W pierwszej połowie XI w. gród w Trzcinicy znajdował się w strefie pogranicza z Wielkim Księstwem Kijowskim i Królestwem Węgierskim. Stając się elementem sieci założeń obronnych Polski w czasach średniowiecznych trwał w ciągłym stanie zagrożenia. W grodzie mieszkał arystokrata, książę Trzcinicy. Świadczy o tym odnaleziony przez archeologów srebrny skarb ukryty za czasów Mieszka II, kiedy w Polsce dochodziło do wielkich zamieszek. Gród niezdobyty przez obce państwo uległ zniszczeniu w czasie gwałtownego pożaru, prawdopodobnie około 1030 r. Jego

pozostałości w postaci wysokich nasypów ziemnych nazywane były Wałami Królewskimi.

Skansen Archeologiczny Karpacka Troja w Trzcinicy

Skansen Archeologiczny Karpacka Troja jest archeologicznym fenomenem. To pierwszy w Polsce obiekt muzealny, który posiada cechy tradycyjnego skansenu archeologicznego i nowoczesnego muzeum. Połączenie to ma sprawić, że milcząca do tej pory za szkłem gablot archeologia ożyje i przemówi do zwiedzających zrozumiałym językiem. Impulsem do tworzenia skansenu były odkrycia archeologiczne na terenie Trzcinicy. Pomysłodawcą budowy i twórcą projektu jest Jan Gancarski – wieloletni badacz grodziska i obecny dyrektor Muzeum Podkarpackiego w Krośnie. Celem podjętych w 1998 r. działań było stworzenie kolejnej atrakcji kulturalnej i turystycznej, a pośrednio wzmocnienie atrakcyjności województwa podkarpackiego i ochrona europejskiego dziedzictwa kulturowego.

Budowę skansenu rozpoczęto w 2007 r. Przygotowanie terenu pod zabudowę i wszelkie prace budowlano-montażowe ukończono pod koniec 2007 r., wzniesiono pawilon wystawowy oraz uregulowano ciek. Następnie zaczęto budować drogi dojazdowe i wewnętrzne oraz wykonano podejście na grodzisko. Prace budowlane zostały zakończone jesienią 2009 r. Planowo skansen Karpackiej Troi miał być otwarty w lipcu 2010 r. Niestety, powódź w czerwcu 2010 r. poczyniła znaczne szkody na terenie parku archeologicznego należącego do skansenu. Ucierpiał pawilon wystawowy oraz rekonstrukcje pradziejowych i wczesnośredniowiecznych domostw. Zniszczenia okazały się tak duże, że otwarcie placówki miało miejsce dopiero w czerwcu 2011 r.

Projekt pod nazwą „Skansen Archeologiczny Karpacka Troja w Trzcinicy atrakcją turystyczną regionu” dostał dofinansowanie od Komitetu Norweskiego Mechanizmu Finansowego. Kwota owego dofinansowania wyniosła 1 747 086 euro, czyli 85% całkowitych kosztów projektu. Pozostałe pokryte były przez Urząd Marszałkowski w Rzeszowie i samorządy lokalne. Ogólny koszt przedsięwzięcia wyniósł prawie 14 mln.

W budynku znajdują się sanitariaty, sala wystawiennicza, sala konferencyjna oraz szatnia. W sali konferencyjnej jest możliwość wprowadzenia wystaw czasowych. Tam również prezentowany jest dla zwiedzających film dokumentalny *Trzcinica – karpacka Troja*. Na poddaszu zlokalizowano

kawiarnię, salę wielofunkcyjną, salę do prowadzenia lekcji dla uczniów oraz sanitariaty. Dla najmłodszych gości przygotowano specjalne pomieszczenie o nazwie „Salka Małego Odkrywcy”. Wyposażono je w odpowiedni zestaw pomocy naukowych, sprzęt multimedialny i zabawki zarówno współczesne, jak i kopie używanych przez dzieci w dawnych czasach. Odbývają się zajęcia z archeologii stosowanej dla szkół w zakresie pierwotnych technik produkcji narzędzi, wytopu metali, przygotowania różnych potraw, wykonywania wyrobów z krzemienia czy kości. Ponadto odbywają się pokazy i eksperymenty archeologiczne, co pozwala zapoznać się ze starożytnymi technikami rękodzieła oraz tajnikami pracy archeologów.

Wystawa stała przygotowana jest nowocześnie, pokazuje życie mieszkańców trzcinińskiego grodu oraz najważniejsze z odkrytych zabytków. Wprowadza turystów w zagadnienia prezentowane w plenerze. Umożliwia poznanie historii Karpackiej Troi na dotykowych ekranach w prezentacjach multimedialnych. Druga część budynku przeznaczona jest dla administracji skansenu i została wyposażona w pomieszczenia do pracy naukowej, warsztaty, pokoje gościnne.

Podobnie jak starożytna Troja, i Trzcínica ma swój skarb. W Trzcínicy odkryto ponad 160 tys. zabytków, na które składają się naczynia, wyroby z ceramiki, krzemienia i kamienia, kości i rogu, a także z brązu i żelaza. Skarby z Karpackiej Troi składają się z 550 artefaktów srebrnych i dwóch złotych. W skład wchodzi pochwa miecza, monety i ich fragmenty, 42 placiki srebrne, złota kulka, siekańce srebrne, 44 ozdoby i ich fragmenty, w tym jedna złota. Najciekawszym elementem skarbu pochodzącym z Karpackiej Troi jest srebrne okucie pochwy miecza, bardzo rzadkie znalezisko. Na świecie jest zachowanych tylko pięć takich przedmiotów, m.in. pochodzące z grobu książęcego z Cerkwi Dziesięcinnej w Kijowie. Pozostałe trzy znajdują się na Litwie, Łotwie i w Estonii. Skarb ten znalazł się w ziemi w wyniku jakiegoś tragicznego wydarzenia w ostatnich chwilach istnienia grodu.

Skansen oferuje zajęcia edukacyjne – warsztaty dla przedszkolaków, uczniów, studentów oraz osób dorosłych, organizowane są m.in. warsztaty: „Trzcínica – karpacka Troja”, „Kultura Otomani-Füzesabony – wielka cywilizacja z epoki brązu”, „Początki Słowian -VI-XI w. n.e”, „Indiana Jones bez tajemnic”, „W krainie pradawnych zabawek”.

Na dzieje trzcinińskiego grodu miała wpływ ludność zamieszkująca wzgórze w początkach epoki brązu (2100–1350 r. p.n.e.) oraz we wczesnym średniowieczu (770–1030 r. n.e.). Karpacka Troja ma więc dwie archeologiczne twarze o równorzędnym znaczeniu. Mają one odzwierciedlenie za-

również na wystawie stałej, jak i w rekonstrukcjach budownictwa mieszkalnego i obronnego na terenie parku.

Nawiązuje do nich również Karpacki Festiwal Archeologiczny – „Dwa Oblicza”³. Jest to corocznie organizowane święto dla miłośników pradziejów i wszystkich pozostałych osób, które pragną poszerzyć swoją wiedzę. Uczestnicy imprezy mogą zobaczyć rekonstrukcję obrzędu intronizacji nowego księcia, bitwy oraz obrzędy związane z pogrzebem księcia. Atrakcją jest pokaz kulinarny z potrawami wczesnośredniowiecznymi wraz z ich degustacją. Można również posłuchać tradycyjnej średniowiecznej opowieści, zobaczyć pokaz prądziejowej mody oraz spektakl opowiadający o mitach i wierzeniach Słowian. Nie brakuje pojedynków rycerskich i łuczniczych, rekonstrukcji bitew, wróżb związanych z urodzajem. W czasie festiwalu widzowie mogą zobaczyć, jak wyrabiano dawniej narzędzia, produkowano naczynia, broń, ozdoby, odlewano brąz, bito monety. Każdy może uczestniczyć w konkursach i zabawach.

Ocena atrakcyjności skansenu Karpacka Troja metodą *mystery shopping*

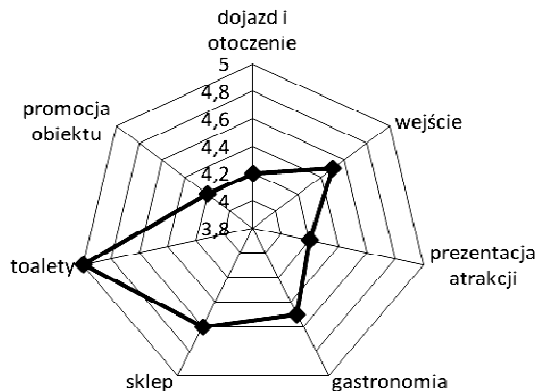
Metody *mystery shopping* (MS) mają wiele definicji. Jedną z nich określa ją jako rodzaj badania, w którym audytor wciela się w postać zwykłego klienta, który w trakcie pobytu w danej atrakcji turystycznej prowadzi obserwację, a następnie zapisuje je na specjalnym formularzu (MAISON, NOGA-BOBOMILSKI 2007, s. 221). Audytor się nie ujawnia, więc obserwowany nie wie, kiedy jego praca jest monitorowana. Działania tajemniczych klientów są zatem zamierzone i systematyczne.

Badania polegają na prowadzeniu obserwacji uczestniczącej. Wyniki obserwacji zapisywane są na specjalnie przygotowanym formularzu. Korzystając z tej metody bada się usługę świadczoną przez atrakcję, jej jakość oraz zgodność z obowiązującymi standardami. Badanie polega na tym, że osoba niezwiązana z ocenianym obiektem udając klienta ocenia poszczególne elementy składowe atrakcji, świadczone usługi, personel, zachowania, uprzejmość, fachowość, umiejętność wyjścia z trudnych sytuacji.

³ Według informacji uzyskanych od Dyrekcji Muzeum Podkarpackiego w Krośnie w 2013 r., w czasie festiwalu wystąpiło 400 osób z tzw. grup rekonstrukcyjnych. Frekwencję w skansenie w 2012 r. szacowana jest na poziomie 100 tys. turystów.

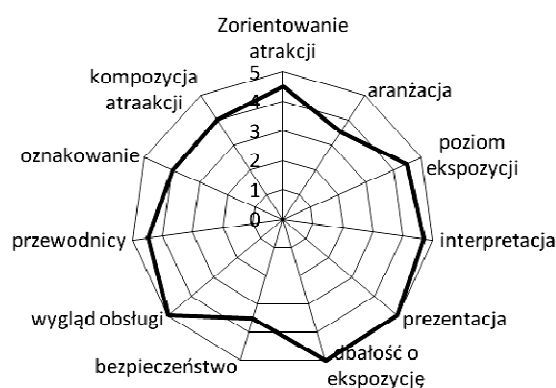
Metoda *mystery shopping* daje możliwość oceny poziomu obsługi klienta w sposób dyskretny i profesjonalny. W ten sposób klienci testujący dany obiekt mają szansę obiektywnego przeprowadzania badań bez przyciągania uwagi czy też wymuszania na obsłudze innego traktowania w porównaniu z innymi klientami.

Badania przeprowadzono w kwietniu i lipcu 2012 r. oraz powtórzono w sierpniu 2013. We wszystkich terminach skansen oceniany był przez dwóch niezależnych audytorów. W tych samych terminach prowadzono audyt obecności skansenu w internecie. Wyniki obserwacji zostały zapisane na specjalnie przygotowanym kwestionariuszu. Składa się on z siedmiu głównych części, do których należy: dojazd (otoczenie), wejście, prezentacja atrakcji, gastronomia, sklepy, toalety oraz promocja obiektu, jej obecność w Internecie. Każda z głównych części kwestionariusza złożona jest z kilku do kilkunastu elementów składowych. W sumie ocenie zostało poddane 40 cech. Najbardziej rozbudowana została ocena ekspozycji, która oceniana była za pomocą 11 cech. Wyeksponowana została również rola wejścia do skansenu, oceniana poprzez dziewięć cech. Po cztery cechy przypisano do pozostałych części składowych skansenu, takich jak gastronomia, toalety, sześć cech zarezerwowano na sklep, a dwie na promocję obiektu. Każdy z elementów składowych oceniano za pomocą skali Likerta – od 0 do 5, przy czym 0 stanowiło najniższą wartość, a 5 jakość w stopniu najwyższym. Dla każdej z głównych części kwestionariusza obliczono średnie. Ostateczną wartość oceny poszczególnych części skansenu stanowi średnia ocen wyciągnięta ze wszystkich pomiarów.

Rys. 1. Wyniki pomiarów jakości usług w skansenie Karpacka Troja
Źródło: A. CIEMIĘGA (2012) oraz opracowanie własne pomiaru w 2013 r.

Rysunek 1 przedstawia wyniki średnich uzyskanych z pomiaru przeprowadzonego w skansenie Karpacka Troja. Średnie ocen obliczone zostały z podziałem na siedem głównych części. Z zestawień średnich sporządzonych dla badanego obiektu wynika, że jakość skansenu oceniona została na poziomie więcej niż dobrym ($x = 4,4$). Średnie ocen wahają się od 4,2 do 5,0 – najwyższej została oceniona toaleta ($x = 5,0$), najniższej zaś prezentacja atrakcji, promocja oraz dojazd (ekspozycja) ($x = 4,2$).

Rys. 2. Wyniki pomiarów jakości usług ekspozycji skansenu
Źródło: A. CIEMIĘGA (2012) oraz opracowanie własne pomiaru w 2013 r.

1. Dojazd i otoczenie. Ten element jakości skansenu – obejmujący takie cechy, jak łatwość dojazdu, czytelne oznakowanie i lokalizację, a także estetykę otoczenia, jego zadbanie i utrzymanie oraz parking, jego usytuowanie, liczba miejsc do parkowania, stanowiska dla autokarów – został oceniony na poziomie średniej oceny ($x = 4,2$).

Niską ocenę w tej części kwestionariusza uzyskał parking ze względu na brak osobnych miejsc dla samochodów osobowych i autokarów. Powoduje to przy większej liczbie przyjezdnych do Karpackiej Troi problem z poruszaniem się po parkingu. Wydzielono natomiast bezpośrednio przy skansenie parking dla osób niepełnosprawnych.

Najwyższą ocenę otrzymało oznakowanie. Znaki doprowadzające do miejsca atrakcji usytuowane są w odpowiednim miejscu, pojawiają się już na drodze krajowej 28 z Nowego Sącza do Krosna, łatwo więc trafić do skansenu, pomimo że jest to nowe miejsce dla zwiedzających i jak na razie nie należy do żadnego szlaku turystycznego. Suma średnich dla tego elementu jest bardzo wysoka i wynosi 5,0.

Estetyka terenu otaczającego oceniona została dość dobrze ($x = 4,4$). Tereny są zadbane, utrzymane w czystości. Znajdują się odpowiednie ścieżki dla zwiedzających teren skansenu. Jedynym minusem jest droga dojazdowa, która jest wąska, kręta, co powoduje utrudnienia szczególnie podczas sezonu zimowego.

2. Wejście. Ten zbiorczy element oceny określany jest takimi cechami, jak: oznakowanie wejścia, obecność szyldów i napisów, również w wersjach językowych, różne warianty cenowe, stan i utrzymanie budynku. Pod uwagę brano również funkcjonowanie kas biletowych, sprawność, wygląd i prezencję obsługi oraz jej kompetencje merytoryczne i językowe, a także formę powitania gości. Średnia ocen dla tego elementu wynosi 4,5, czyli wypadła na dobrym poziomie.

Wygląd zewnętrzny pawilonu muzealnego oceniony został wysoko ($x = 5,0$). Budynek jest nowoczesny, zadbany; nie ma śladów powodzi, jaka miała miejsce w 2010 r.

Jakość obsługi nie uzyskała maksymalnych ocen ($x = 4,2$). Nie najlepiej przedstawia się powitanie przez personel odwiedzających skansen, brakuje udzielenia pełnej informacji w momencie zakupu biletu. Obsługa generalnie jest miła, wygląda schludnie ($x = 5,0$) i stwarza przyjazną atmosferę. Można jednak odczuć brak doświadczenia w obsłudze klientów i wystarczającej znajomości języków obcych.

Brak jest tablic informacyjnych dotyczących cen, różnych zniżek dla poszczególnych osób, grup. Jedynymi informacjami znajdującymi się w budynku jest plan całego skansenu i krótka historia w języku polskim i angielskim. Plusem są bilety mające ciekawą szatę graficzną, odpowiednią dla tego miejsca, oraz dołączone do niego różne ulotki, które pozwalają przybliżyć historię grodu. Średnia ocen ogólnego wyglądu wejścia, zadbania i czystości w pawilonie jest bardzo dobra ($x = 5$).

3. Ekspozycja (prezentacja atrakcji). Ekspozycja i prezentacja skansenu oceniona została na 4,2. Najniżą notę uzyskało poczucie bezpieczeństwa ($x = 3,5$). Budynek muzealny nie stanowi większego zagrożenia, jednak poruszanie się na terenie skansenu może stwarzać problemy, głównie ze względu na schody prowadzące do dalszej części grodu. Plusem jest zwiedzanie skansenu wyłącznie z przewodnikiem.

W kwestii uświadamiania zwiedzającym, co powinni zrobić, aby osiągnąć maksimum korzyści średnia wyniosła 4,5. Trasy są oznakowane, co jakiś czas znajdują się informacje dotyczące historii danego miejsca. Dostępne są wszystkie elementy atrakcji.

Obiekt nie jest przystosowany do zwiedzania przez osoby niepełnosprawne. Jedynie wjazd do budynku ma odpowiednie przygotowanie dla poruszających się wózkami. Dotyczy to również małych dzieci. Budynek ma specjalne zaplecze dla najmłodszych, w których przygotowywane są różne zajęcia odpowiednie dla tego miejsca. Regulamin jednak zabrania wjazdu na teren skansenu z wózkiem, co powoduje niechęć rodziców do przyjazdu tutaj.

Sens miejsca jest odpowiednio uświadamiany zwiedzającym, poprzez wskazanie jaką wartość historyczną i kulturową posiada Karpacka Troja. Ekspozycje pozwalają i ułatwiają zrozumieć prezentowaną tematykę. Każdy element jest podpisany, a część z nich krótko opisana. Pomimo obecności przewodnika jest możliwość samodzielnej interpretacji eksponatów przez zwiedzających. Średnia ocen dla tej cechy wynosi ($x = 5,0$).

Stan usług przewodnickich oceniony został na 4,5. Ogólna wiedza, jakość prezentacji była na wysokim poziomie. Przekazywana treść przykuwała uwagę, odpowiedzi na pytania zadawane przez turystów były pełne, konkretne. Zabrakło jednak angażowania zwiedzających do aktywności, nie stawia się turystom pytań sprawdzających zapamiętywanie informacji.

4. Gastronomia. Następny zbiorczy element poddany ocenie to gastronomia. W budynku wystawowym znajduje się restauracja umożliwiająca spożycie różnego rodzaju posiłków. Oferuje dania kuchni dawnej oraz współczesne potrawy. Ceny oferowanych posiłków nie są zbyt wysokie. Usługi gastronomiczne uzyskały ocenę 4,5. Brakowało jej jedynie ciekawszej dekoracji odpowiadającej sensowi tego miejsca.

5. Sprzedaż. W pawilonie muzealnym oferowana jest sprzedaż różnorodnych pamiątek. Głównie są to książki, koszulki z nazwą skansenu. Kupić również można gliniane figurki zwierząt, repliki strzał czy kartki pocztowe oraz film. Brakuje jednak książek poświęconych opisowi samej Karpackiej Troi, jedynie można kupić publikacje z zakresu archeologii, w dość wysokich cenach. Średnia ocen wynosi 4,6.

6. Toalety. Toalety zostały ocenione bardzo dobrze ($x = 5$); czyste, zadbane, przystosowane dla osób niepełnosprawnych.

7. Promocja obiektu. Analiza działalności promocyjnej obejmowała dostępność informacji o placówce, w broszurach, przewodnikach, a także w innych materiałach. Dostępność broszur reklamujących Karpacką Troję poza jej obszarem nie jest zbyt dobra ($x = 3,7$), nie ma jej na wielu mapach, ani w przewodnikach. Jeśli chodzi o ogólną promocję skansenu, jest ona

bardzo dobra ($x = 5,0$), promowana jest poprzez regionalne czasopisma, filmiki, strony internetowe, rozgłosnie radiowe, imprezy organizowane na terenie całego obiektu.

Karpacka Troja posiada własną stronę internetową, estetyczną, przejrzystą, jedyne problemy występują na poziomie: „otrzymano fachową odpowiedź”. Promocja w internecie stała się regułą informacji o atrakcji turystycznej i formą zachęty do jego odwiedzenia. Obecność w Internecie oceniona została na 4,7. Średnia oceny wszystkich działań promocyjnych skansenu wynosi 4,2.

Podsumowanie

W rozwoju turystyki archeologicznej właśnie skanseny i rezerваты są najbardziej przyjazną turystom formą prezentowania odkryć archeologicznych. Forma prezentacji czy realizacji programów edukacyjnych wykracza daleko poza możliwości, jakimi dysponują tradycyjne muzea. Skanseny nie powinny być martwymi, nudnymi muzeami, w których widzowie biernie oglądają ekspozycję. Zwiedzający mogą nie tylko obejrzeć ekspozycję, ale aktywnie uczestniczyć w różnego rodzaju warsztatach. Obok mody na odbudowywanie i odnawianie starych zamków odnotowujemy udane próby rekonstrukcji grodów. Wpływa to na wzrost popularności turystyki archeologicznej. Ukryte w krajobrazie pozostałości archeologiczne, stanowiące nasze wspólne dziedzictwo, poprzez rekonstrukcję i odpowiednią aranżację podlegają ochronie. Lokalne władze zaczynają rozumieć, że odpowiednio zaprezentowane zabytki mogą być wielką atrakcją turystyczną, a co za tym idzie pobudzać rozwój gospodarczy regionu.

Ekspozycja stanowisk archeologicznych komercjalizuje się poprzez odpowiednią organizację oraz stosowanie najnowszych zdobyczy techniki. Turystyka archeologiczna zyskuje w ten sposób nowych zwolenników. Opowieści o tym, jak się kiedyś żyło, pracowało, są zawsze fascynujące, tym bardziej opowieści o miejscach, w których dawniej tętniło życie, a które dziś już nie istnieją. Skanseny archeologiczne mają coś z magii, tajemnicy, co pomaga stać się im jeszcze bardziej atrakcyjnymi.

Badania przeprowadzone za pomocą metody *mystery shopping* (MS) pozwalają ocenić atrakcyjność skansenu w Trzcinicy. Wszystkie wzięte pod uwagę elementy uzyskały wysokie oceny. W wyniku przeprowadzonego audytu wskazano słabe punkty w jakości świadczonych usług (głównie

organizacji ekspozycji, kwalifikacji obsługi, dojazdu, parkingu). Ocena ta powinna posłużyć dyrekcji skansenu do doskonalenia jakości świadczonych usług dla odwiedzających.

Karpacka Troja ma szansę stać się jedną z głównych atrakcji na trasie polskich skansenów. Już dziś mówi się o niej jako największej atrakcji turystycznej Podkarpacia. Promocja na większą skalę pozwoli stać się jej jeszcze bardziej znaną i bardziej zachęci do jej zwiedzania. Potrzeba jednak czasu, by Karpacka Troja stała się w pełni atrakcyjna, by zajęła swoje miejsce w wielu turystycznych przewodnikach czy mapach, a w szczególności w świadomości potencjalnych turystów.

BIBLIOGRAFIA

- BIENKOWSKI W., 1988, *Wincenty Pol jako etnograf*, „Studia i Materiały Lubelskie”, 13, s. 135–150.
- BUCZKOWSKA K., 2008, *Turystyka kulturowa. Przewodnik metodyczny*, AWF, Poznań.
- CIEMIĘGA A., 2012, *Ocena atrakcyjności skansenu archeologicznego Karpacka Troja w Trzcinicy*, praca magisterska, promotor Z. Kruczek, AWF Kraków.
- GANCARSKI J., 1999, *Kultura Otomani-Fuzesabony, rozwój chronologia, gospodarka*, Muzeum Okręgowe w Krośnie, Krosno.
- GANCARSKI J., 2010, *Transkarpackie kontakty kulturowe, w epoce kamienia, brązu i wczesnej epoki żelaza*, Muzeum Podkarpackie w Krośnie, Krosno.
- GANCARSKI J., 2012, *Trzcinica jako przykład wykorzystania dziedzictwa archeologicznego dla celów turystycznych*, [w:] *Skanseny archeologiczne i archeologia eksperymentalna*, red. J. Gancarski, Muzeum Podkarpackie w Krośnie, Krosno, s. 157–181.
- GĄSOWSKI J.A. KEMPISTY, 1973, *Przewodnik archeologiczny po Polsce*, Wrocław.
- GUNN C.A., 1985, *Getting ready for megatrends in travel attractions*, „Tourism Management”, 6, s. 138–141.
- HENSEL W., 1973, *Archeologia żywa*, Warszawa.
- KACZMAREK K., 2010, *Turystyka archeologiczna*, „Turystyka Kulturowa”, www.turystykakulturowa.org, 1 (styczeń), s. 4–13.
- KMIECIŃSKI J., 1989, *Pradzieje ziem polskich, tom I, Od paleolit do środkowego okresu lateńskiego*, PWN, Warszawa–Łódź.
- KRUCZEK Z., KUREK A., NOWACKI A., 2012, *Krajoznawstwo. Teoria i metodyka*, Proksenia.
- MAISON D., NOGA-BOBOMILSKI A., 2007, *Badania Rynkowe i Marketingowe. Od teorii do praktyki*, Gdańskie Wyd. Psychologiczne.
- MIZIOŁEK J., *Troja, Pompeje we Florencji, Muzeum Akropolu i sen Parysa*, [w:] *Skanseny archeologiczne i archeologia eksperymentalna*, red. J. Gancarski, Muzeum Podkarpackie w Krośnie, Krosno, s. 33–52.
- SWARBROOKE J., 1995, *The development and management of visitors attractions*, Butterworth-Heinemann, Oxford.

